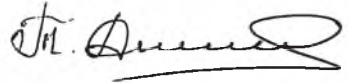

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ДМИТРИШИНА ТЕТЯНА ІВАНІВНА

УДК 343.91(477)

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України
ТУЛЯКОВ Вячеслав Олексійович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
проректор з міжнародних зв'язків

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
МЕРКУЛОВА Валентина Олександрівна,
Одеський інститут внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального права
та кримінології;

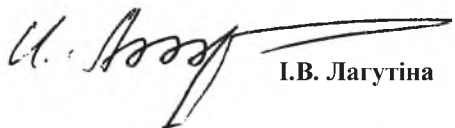
доктор юридичних наук, професор
ОРЛОВСЬКА Наталія Анатоліївна,
Національна академія прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри кримінального права і процесу

Захист відбудеться « _____ » _____ 2018 р. о _____ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного
університету «Одеська юридична академія» (65009, м. Одеса, Фонтанська
дорога, 23).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного
університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса,
вул. Академічна, 2.

Автореферат розісланий « _____ » _____ 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Лагутіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна кримінальна політика України зорієнтована на посилення протидії тяжким і особливо тяжким злочинам при одночасному пом'якшенні кримінальної відповідальності за злочини невеликої та середньої тяжкості. Демократичні перетворення в Україні зумовили кардинальні зміни деяких принципових положень кримінальної політики. Серед її основоположних ідей стали визнаватися, в першу чергу, гуманізм і лібералізм. Проте, ідеї лібералізації і гуманізації правозастосовної практики у напрямку протидії злочинності повинні бути співвіднесені з сучасними реаліями і тенденціями практики диференціації відповідальності та індивідуального підходу до різних категорій злочинів і злочинців. Насамперед це стосується протидії злочинності неповнолітніх та питань справедливого поводження з останніми.

Проблеми диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання неповнолітніх є завжди актуальними. Відомо, що пенітенціарні установи та практика державного примусу не можуть бути визнані оптимальними засобами виховання неповнолітніх. Поряд з цим якнайменш 5000 неповнолітніх осіб щороку в Україні засуджується за різні злочини. У кримінально-правових доктринах різних країн тривають пошуки оптимальних відповідей на питання про: особливості призначення та межі кримінальної відповідальності для різних вікових груп; вплив особливостей психіки дітей, її патологічних відхилень на призначення покарання; базові та спеціальні критерії обрання окремих видів покарання до неповнолітніх у законодавстві та правозастосовчій практиці; співвідношення призначення покарання із заходами ресторативної юстиції. Окремою проблемою є питання про те, на якому віковому етапі та рівні розвитку інтелекту і волі особа стає суб'єктом кримінально-правових відносин і може нести відповідальність за кримінальне правопорушення.

У вітчизняній кримінально-правовій науці до інституту кримінального покарання, а також проблем його призначення неповнолітнім зверталися багато відомих учених, у числі яких можна назвати З.А. Астемірова, М.М. Бабаєва, Л.В. Багрій-Шахматова, М.І. Бажанова, Н.А. Беляєва, В.М. Бурдіна, Г.С. Гаверова, І.М. Гальперіна, Т.І. Голишеву, Т.О. Гончар, В.О. Глушкова, С.І. Дементьєва, В.М. Дрьоміна, Т.А. Денісову, Г.І. Забрянського, А.Ф. Зелинського, І.І. Карпеця, О.В. Козаченко, Г.А. Крігера, Л.Л. Круглікова, Н.Ф. Кузнецову, Н.С. Лейкіну, В.О. Меркулову, Е.Б. Мельникову, Г.М. Міньковського, В.О. Навроцького, Є.С. Назімко, І.С. Ниючи, Н.А. Орловську, А.Ю. Пахомова, Л.А. Прохорова, Є.Ю. Полянського, О.О. Северина, М.А. Скрябіна, В.М. Стручкова, М.С. Таганцева, Ю.М. Ткачевського, А.П. Тузова, І.Я. Фойницького, М.Д. Шаргородського, Н.С. Юзікову та ін.

Протягом останніх 10 років за даною проблематикою в Україні було захищено кандидатські дисертації Н.Л. Березовською (2010), М.А. Білоконь (2013), Є.М. Вечеровою (2011), О.В. Дашенко (2009), Ю.В. Єгоровою (2015), Ю.І. Ємець (2010), А.О. Клевцовим (2009), Н.Я. Ковтун (2010), А.Ю. Коноваловою (2012), О.О. Северин (2009), О.С. Яцун (2010), в яких було досліджено окремі питання становлення та розвитку інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Не дивлячись на значний інтерес українських учених до проблеми призначення покарання неповнолітнім, багато аспектів цієї проблеми залишаються недостатньо дослідженими або ж носять дискусійний характер, потребують узгодження з міжнародно-правовими актами та сучасною практикою міжнародних судових органів, особливо у сенсі гуманізації покарання та попередження злочинності неповнолітніх (Є.С. Назірко, Н.С. Юзікова). В умовах реформи чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства виникає необхідність у розробці нових підходів до призначення покарання неповнолітнім з урахуванням світових тенденцій стосовно критеріїв мінімального карального впливу та пропорційності при призначенні покарання неповнолітнім правопорушникам.

Таким чином, актуальність теми дисертаційної роботи та її науково-практичне значення зумовлюються необхідністю подальшого дослідження проблеми призначення покарання неповнолітнім, удосконалення чинного кримінального законодавства в цій сфері та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Механізм кримінально-правового впливу в умовах сталого розвитку» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Теоретичні і практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стан, тенденції та перспективи розвитку кримінального права у XXI столітті» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016-2020 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теорії кримінального права щодо призначення покарання неповнолітнім, удосконалення чинного кримінального законодавства України та правозастосовної практики в цій сфері.

Для досягнення цієї мети в дисертації вирішувалися наступні завдання:
 визначити мету призначення покарання та інших кримінально-правових заходів неповнолітнім як самостійним суб'єктам кримінальних правовідносин;
 розглянути генезу міжнародно-правових актів щодо особливостей призначення покарання неповнолітнім;

з'ясувати особливості призначення кримінального покарання неповнолітнім за законодавством окремих зарубіжних країн;

розглянути загальні, спеціальні та особливі обставини, які враховуються судом при призначенні покарання неповнолітнім за законодавством України;

охарактеризувати основні напрямки розвитку інституту призначення покарання неповнолітнім в українській правовій доктрині та судовій практиці;

сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України у сфері призначення покарання неповнолітнім.

Об'єктом дослідження є кримінальні правовідносини, що по'язані із призначенням засобів кримінально-правового впливу до неповнолітніх.

Предметом дослідження є концептуальні основи призначення покарання неповнолітнім в Україні.

Методами дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання, які забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета. В основу дисертації покладений діалектичний метод дослідження правових явищ, за допомогою якого визначено характеристики неповнолітніх як особливих суб'єктів кримінально-правових відносин (розділи 1, 2). Метод історичного аналізу застосовано для вивчення розвитку міжнародних принципів щодо призначення покарання неповнолітнім (підрозділ 1.2). Порівняльно-правовий метод використано в процесі порівняння Кримінального кодексу України (далі – КК України) із міжнародно-правовими актами та законодавчими актами окремих зарубіжних країн (підрозділи 1.2, 1.3). Формально-юридичний метод був застосований для виявлення прогалин у чинному кримінальному законодавстві щодо відповідальності та призначення покарання неповнолітнім (підрозділ 2.1). За допомогою системно-структурного методу досліджено формулу та загальні принципи призначення покарання неповнолітнім (підрозділи 2.1, 2.2). Соціологічні методи (анкетування, аналіз документів і матеріалів, спостереження) було застосовано для аналізу емпіричних даних дослідження (розділ 2). Методику моделювання було використано при розробці пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері призначення покарання неповнолітнім (підрозділ 2.3).

Нормативну базу роботи складають: Конституція України, міжнародно-правові акти, по'язані із поведженням з неповнолітніми правопорушниками, рішення Європейського суду з прав людини, акти чинного кримінального

та кримінального процесуального законодавства України та законодавства окремих зарубіжних країн (Великобританія, Данія, Голландія, ФРН, Франція, США, Ізраїль, Туреччина та ін.).

Емпіричну базу дослідження становлять: зведені дані вибіркового вивчення 122 судових рішень у справах по злочинах неповнолітніх; результати вибіркового анонімного експертного опитування суддів та представників державного обвинувачення у Вінницькій та Одеській областях; узагальнення судової практики, здійснені Верховним Судом України та Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ; показники статистичної звітності МВС України (за 2005–2016 рр.) та Державної судової адміністрації України (за 2005–2016 рр.) щодо злочинів неповнолітніх.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших у вітчизняній науці кримінального права спеціальним комплексним дослідженням теоретико-методологічних основ та змісту інституту призначення кримінального покарання неповнолітнім.

У межах здійсненого дослідження отримано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

запропоновано нормативні передумови реорганізації системи правил призначення покарання неповнолітнім, які стосуються визначення критеріїв мінімального карального впливу та пропорційності, у зв'язку з чим запропоновано нову редакцію назви розділу XV та окремих положень ст.ст. 97-103 КК України;

наведено перелік правил призначення покарання та відповідальності неповнолітніх, які стосуються: права на гідне поводження; права на притягнення до відповідальності у менших обсягах, ніж дорослі; права на реабілітацію та ресоціалізацію, на обмеження рецидиву;

визначено обов'язок першочергового застосування примусових заходів виховного характеру перед іншими засобами кримінально-правового впливу на неповнолітнього;

уточнено правила використання спеціальних засад призначення покарання неповнолітнім з установленням обмеження застосування позбавлення волі;

запропоновано внести зміни до КК України в частині встановлення правил призначення покарання неповнолітнім, які стосуються активності правопорушника, причин та умов правопорушення, психічного стану особи в час скоєння правопорушення, можливостей та умов для реституції та реабілітації з урахуванням культурних факторів середовища, в якому проживає правопорушник, та його минулого кримінального досвіду;

вдосконалено:

наукове положення про те, що примусові заходи виховного характеру мають певні переваги перед покаранням, оскільки спрямовані на досягнення цілей запобігання злочинам, виправлення та ресоціалізацію неповнолітніх, як правило, без ізоляції останніх від суспільства;

ідею про необхідність внесення змін до порядку призначення покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, оскільки існуючий порядок до втілення системи досудової пробації не дозволяв достатньою мірою врахувати психологічні й соціальні особливості неповнолітніх та індивідуалізувати покарання;

характеристику неповнолітніх як спеціальних потерпілих від злочинів, які потребують окремих заходів реагування і реабілітації та врахування власної позиції у процесі призначення покарання;

пропозиції щодо необхідності формування багатоколіїної системи кримінально-правового реагування на правопорушення неповнолітніх, складовими якої є заходи соціального захисту, заходи безпеки, заходи реституції та компенсації;

дістало подальшого розвитку:

змістовно-сміслові особливості суб'єктних характеристик неповнолітніх, членів їхньої родини як учасників кримінальних правовідносин, які слід враховувати при призначенні покарання;

положення про врахування при призначенні та індивідуалізації покарання неповнолітнім мети поліпшення загальної соціальної компетентності, подальшого загального та професійного навчання і формування морально-психологічної стійкості, розвитку життєвих навичок, нейтралізації неадаптивної поведінки, підвищення рівня забезпечення соціальної та професійної інтеграції за участю сім'ї та соціального оточення неповнолітнього;

пропозиції щодо важливості врахування процесів реабілітації неповнолітніх правопорушників, необхідності усілякої підтримки і зміцнення сімейних відносин, урахування особливостей соціального забезпечення неповнолітнього, захисту жертв і соціальної спільноти для призначення покарання та застосування найменш обмежувальних санкцій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертаційному дослідженні теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних та практичних проблем кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх з урахуванням реалізації програм ювенальної юстиції;

правотворчій діяльності – при розробці пропозицій щодо подальшого вдосконалення кримінального законодавства України, інших нормативно-

правових актів у напрямку реалізації кримінально-правового примусу відносно неповнолітніх правопорушників;

правозастосовній діяльності – для удосконалення діяльності судових та правоохоронних органів у сфері призначення неповнолітнім покарання та інших заходів кримінально-правового впливу;

навчальному процесі – при викладанні нормативної дисципліни «Кримінальне право», спеціальної дисципліни «Призначення покарання», підготовці підручників, методичних матеріалів, навчальних посібників із зазначених дисциплін, а також при підвищенні кваліфікації суддів, адвокатів та прокурорів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, всі результати представленої роботи, сформульовані у ній висновки, положення та рекомендації обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. У статті «Категорія кримінального проступку в кримінальній доктрині», опублікованій у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає в аналізі правової регламентації малозначності діяння та її співвідношення з категорією «кримінальний проступок». Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», а також доповідалися на наукових і науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції «VII Прибузькі юридичні читання» (Миколаїв, 24-25 листопада 2011 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування», (м. Одеса, 7 лютого 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини» (м. Одеса, 13 червня 2014 р.); Всеукраїнській інтернет-конференції «Новітні тенденції законотворчості у кримінальному праві» (м. Одеса, 20 квітня 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у 11 наукових працях, з яких 5 наукових статей опубліковано у фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та 5 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (342 найменування) та 4 додатків. Загальний обсяг роботи становить 201 сторінку, з яких основний зміст – 160 сторінок, додатки – 9 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються мета, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлюються наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, зазначається про апробацію результатів дослідження, публікації та структуру і обсяг дисертації.

Перший розділ «Методологічні питання призначення покарання неповнолітнім» складається з трьох підрозділів та присвячений аналізу стану наукової розробки проблеми розвитку теорії призначення покарання неповнолітнім на догматичному, міжнародно-правовому та порівняльно-правовому рівнях.

У підрозділі 1.1. «Неповнолітній як особливий суб'єкт кримінальних правовідносин» проаналізовано наукові розробки проблематики призначення кримінальних покарань неповнолітнім в українській юридичній літературі. Відзначено, що система кримінальних покарань в Україні є складною. До неповнолітніх можуть застосовуватися тільки п'ять видів покарання, причому чотири з них (штраф, позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, суспільні роботи, виправні роботи) за рівнем репресивної дії не відповідають характеру і ступеню суспільної небезпеки більшості злочинів, скоєних неповнолітніми, або не можуть бути призначені ним за особистими ознаками. Таким чином, залишається практично один вид покарання – позбавлення волі на певний термін.

Правила та принципи призначення покарання неповнолітнім засновані на ідеології розгляду неповнолітнього як «особливого» суб'єкта кримінально-правових відносин, що потребує додаткового висвітлення та послідовного відображення в нормах кримінального права. Це, насамперед, стосується дуалізму положення неповнолітнього правопорушника, який у більшості випадків є потерпілим від жорстокого поводження, втягнення у жебрацтво, пияцтво чи іншу антигромадську діяльність, чи загалом є жертвою криміногенного впливу раніше судимих (В.М. Дрьомін).

До того ж сучасні кримінальні правовідносини не можуть бути зведеними виключно до конфлікту «держава-правопорушник», оскільки включають також таких учасників конфлікту, як потерпілий від кримінального правопорушення та треті особи. Особливість психофізіологічних та соціально-психологічних характеристик неповнолітніх як суб'єктів кримінальних правовідносин та суб'єктів кримінального покарання пов'язана з дуалізмом правової природи останніх, коли вони одночасно виступають злочинцями та потерпілими від злочину, які не в змозі адекватно усвідомлювати кримінально-правовий зміст своїх вчинків та їх наслідків.

Отже, мета покарання неповнолітніх пов'язана не стільки з карою, скільки з їх реінтеграцією у суспільство, та повинна базуватися на міжнародних стандартах призначення заходів кримінального впливу на неповнолітніх згідно з концептом «дружньої юстиції».

У *підрозділі 1.2. «Аналіз міжнародних принципів призначення покарання неповнолітнім»* розглянуто питання регламентації загальних принципів призначення покарання неповнолітнім в актах міжнародного та супранационального (Рада Європи, Європейський Союз) рівня.

Дослідження генезису міжнародних норм і принципів щодо покарання неповнолітніх дозволило виділити основні положення правового стану дитини у сучасному світоустрої та особливості її кримінально-правового захисту. До них віднесено: принцип заборони дискримінації; принцип визнання та забезпечення інтересів дитини; принцип сталого розвитку у забезпеченні захисту права на життя та вільний розвиток дитини; принцип справедливого поведіння.

Право на справедливий суд в контексті положень п.1 ст.6 Європейської конвенції розповсюджується не тільки на кримінальні правопорушення неповнолітніх, але й на дисциплінарні вчинки чи так звані статусні правопорушення (неналежна поведінка в школі, на вулиці, в інших громадських місцях; жебрацтво, жорстоке поведіння, втеча з дому, захоплення азартними іграми). Встановлення заборони криміналізації статусних правопорушень чи декриміналізації останніх є нагальною необхідністю. Особливу увагу слід приділити вирішенню питань судового захисту прав та інтересів неповнолітніх, які вчинили у віці від 11 до 14 років суспільно-небезпечні діяння. Ці підлітки спрямовуються до приймальників-розподільників для неповнолітніх, але належного захисту їх прав на сьогодні не існує.

Додаткової уваги потребують також ситуації, коли було затримано іноземних підлітків, які опинилися у приймальниках-розподільниках, оскільки жебрацтво, яке є підставою їх повернення до країни реєстрації відповідно до Угоди про співробітництво міністерств внутрішніх справ з питань повернення неповнолітніх до держав їх проживання від 24.09.1993 р., є, згідно з міжнародною практикою, статусним діянням.

Те ж саме стосується питань забезпечення законних прав та інтересів підлітків, до яких застосовуються примусові заходи виховного характеру чи інші примусові заходи, використання та призначення яких пов'язане із встановленням пріоритету застосування примусових заходів виховного характеру перед покаранням.

Комплексна політика застосування кримінального примусу щодо неповнолітніх повинна бути зорієнтована на попередження злочинності серед неповнолітніх правовими засобами, що вимагає: примату застосування принципу досудового поведіння з делінквентами; мінімального втручання

в особисте життя, права і свободи дитини протягом судового розгляду; призначення виду чи строку покарання, адекватного віку, соціальним та психофізіологічним особливостям порушника. При цьому позбавлення волі повинно бути виключним, а не базовим покаранням серед покарань неповнолітніх.

У підрозділі 1.3. «*Компаративні аспекти призначення покарання неповнолітнім*» проаналізовано генезис та сучасний стан призначення покарання неповнолітнім в окремих зарубіжних країнах, що належать до родини континентального права, англосаксонської та звичаєвої правових родин, родин мусульманського та змішаного типу.

Історичний аналіз свідчить про домінантність концепцій переоцінки особи правопорушника чи применшення значення тяжкості і характеру скоєного злочину при призначенні покарання. Характеризуючи особливості призначення кримінального покарання неповнолітнім за законодавством зарубіжних країн, слід зазначити, що за останні 30 років у процесі гуманізації кримінально-правового впливу виявлено тенденцію заміни каральних засобів ресторативними. Право на вільний розвиток неповнолітнього не кореспондує із сенсом кари. Звідси вимога мінімального карального впливу та пропорційності покарання характеристикам тяжкості діяння та особистості веде до обмежень процесу призначення покарання необхідністю додаткової охорони таких прав неповнолітнього, як право на гідне ставлення, право на притягнення до відповідальності у менших обсягах, ніж доросла людина, право на надію до реабілітації та ресоціалізації.

Законодавство більшості зарубіжних країн ґрунтується на впевненості у можливості зміни поведінки неповнолітніми правопорушниками, що кореспондує обов'язку першочергового застосування примусових заходів виховного характеру перед іншими засобами кримінально-правового впливу.

Це характеризує дві альтернативні тенденції у кримінальній політиці сучасних держав: ресторативна модель до відмови від кари за злочин або пунітивна модель, що веде до засудження за «небезпечний стан».

Зроблено висновок, що враховуючи можливі ризики для фізичного, психічного і соціального розвитку неповнолітніх, а також те, що позбавлення їх волі може привести до труднощів щодо подальшої реінтеграції в суспільство, слід продовжити обмеження застосування використання позбавлення волі неповнолітнім. Застосування заходів кримінальної компенсації та реституції поряд з іншими заходами безпеки та соціального захисту є перспективним напрямком розвитку інституту відповідальності неповнолітніх.

Другий розділ «*Концептуальні положення призначення покарання неповнолітнім*» складається з трьох підрозділів, присвячених аналізу теоретичних питань кримінальної політики у сфері призначення покарання неповнолітнім на рівні визначення концептуальних основ та принципів

призначення покарання та перспективних напрямків розвитку сучасного кримінального законодавства України.

У підрозділі 2.1. *«Мета та загальні принципи призначення покарань, що застосовуються до неповнолітніх»* розглянуто проблемні питання і тенденції застосування основних видів покарань до неповнолітніх. Підкреслено необхідність визначення мети виховання та загальних принципів призначення примусових заходів виховного характеру, розширення переліку альтернативних засобів впливу на неповнолітніх.

Принципи і загальні засади призначення покарання взаємозв'язані та часом ототожнюються один з одним. Проте така позиція навряд чи витікає зі змісту кримінального закону. Принципи можна визначити тим, що вони виражаються, закріплюються, конкретизуються загальними засадами призначення покарання, формуються, кристалізуються на їх основі. Через це можна погодитися з тим, що співвідношення між принципами і загальними засадами призначення покарання виступає як відмінність між загальним і одиничним, особливим.

Аналіз принципів призначення покарання показує, що вони зрештою складаються із загально-правових і спеціальних принципів. До загально-правових відносяться принцип законності, його гуманізм, справедливість. Загально-правові принципи лежать в основі системи норм усієї галузі права, а також заломлюються в ній у вигляді спеціальних відправних положень. До спеціальних слід віднести принцип індивідуалізації покарання, а також принципи призначення покарання окремо за кожен злочин і остаточно єдиного покарання, як основного, так і додаткового, за сукупністю злочинів і по сукупності вироків.

Співвідношення характеристик урахування положень Загальної частини КК України, характеристик санкцій, тяжкості скоєного злочину, особи винного та взаємовідносин з потерпілим при здійсненні принципу пропорційності відносно неповнолітніх повинне бути таким, що диференціюється залежно від вікової категорії неповнолітнього. Доведено, що особистісні особливості відносно осіб підліткового віку повинні більше братися до уваги, ніж відносно осіб юнацького віку, а особистісні особливості останніх – більше, ніж дорослих злочинців. Загалом при призначенні покарання неповнолітнім (на відміну від дорослих) дещо більшу роль повинні відігравати саме дані про особу у порівнянні зі ступенем тяжкості вчиненого злочину та обставинами, які обтяжують чи пом'якшують покарання. При стандартному обмеженні вікового цензу неповнолітніх правопорушників 18 роками слід підтримати точку зору про доцільність поширення мети виховання і реінтеграції на осіб до 21 року.

Виховною, а не каральною альтернативою покаранню для неповнолітніх має бути застосування до них примусових заходів виховного характеру, що за

своєю юридичною сутністю є різновидом заходів безпеки для неповнолітніх, чи заходів соціальної безпеки для малолітніх осіб, у діях яких є склад злочину.

У *підрозділі 2.2. «Спеціальні та особливі принципи призначення покарання неповнолітнім»* підкреслено, що особливу увагу при призначенні покарання неповнолітньому необхідно приділяти умовам його життя, стосункам у родині, контактам та конфліктам з найближчим оточенням. При призначенні покарання, крім обставин, передбачених ст.65 КК України, враховуються умови життя і виховання неповнолітнього, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особистісні ознаки. Важливе значення при призначенні неповнолітньому покарання має врахування рівня його розвитку, зокрема, стану розумової діяльності, обсягу знань, параметрів емоційно-вольової сфери тощо. Психологічні ознаки особи підсудного – це його фізіологічні, емоційні, вольові, інтелектуальні властивості, які впливають на функціональний стан організму. Вони визначаються, в першу чергу, віком. Для осіб неповнолітнього віку, які скоїли суспільно небезпечні діяння, характерні: недостатня зрілість вольової та емоційної сфери; легше сприйняття стороннього впливу; підвищена збудливість; невірноваженість.

Неповнолітній вік у чинному кримінальному законодавстві виділений як обставина, що пом'якшує покарання. Але це повинне враховуватися в сукупності з іншими пом'якшувальними і обтяжуючими обставинами. Така позиція законодавця пояснюється тим, що сам по собі неповнолітній вік не може мати «понад пом'якшувальне» значення. Для з'ясування специфіки особливого підходу у сфері призначення покарання неповнолітнім слід зупинитися на питаннях, пов'язаних із формуванням особистості дитини, визначенням ролі та функцій розвитку і соціалізації, з'ясуванням інтересів, характерних для тієї або іншої вікової групи, як критеріях обмеження і диференціації покарання різних вікових груп неповнолітніх. Це дає можливість завдяки спеціальним принципам оцінити вплив покарання на виправлення неповнолітнього і його подальшу соціальну адаптацію.

Застосування особливих принципів призначення покарання пов'язане з правилами призначення покарань у співучасті, за сукупністю вироків та сукупністю злочинів. Зроблено висновок про доцільність зміни законодавчої моделі правил призначення неповнолітнім правопорушникам покарання у цій частині з урахуванням принципу гуманізації.

У *підрозділі 2.3. «Перспективні напрямки розвитку сучасного кримінального законодавства України у сфері призначення покарання та інших кримінально-правових заходів неповнолітнім»* розглянуто проблеми сутності й змісту розвитку засобів кримінального примусу відносно неповнолітніх. Підкреслено значущість концептів дружньої юстиції, ресторативної юстиції при призначенні покарання неповнолітнім.

Проаналізовано перспективи врахування в законодавстві України правових позицій Європейського суду з прав людини, який у своїй практиці розробив багато прецедентів про важливість поваги до неповнолітніх у кризовій ситуації. Що стосується здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, то, окрім «презумпції права на помилку» та необізнаності у кримінальному законодавстві, суди зобов'язані брати до уваги вік дитини, рівень зрілості та інтелектуальні і емоційні здібності дитини, застосовувати більш високі стандарти захисту прав: обмеження використання ув'язнення (*Nart v. Turkey*, 2008); заохочення неповнолітнього брати участь у судовому розгляді (*Adamkiewicz v. Poland*, 2010); врахування вразливості неповнолітніх при визначенні того, чи є поводження з ними таким, що принижує їхню гідність (*Dushka v. Ukraine*, 2011).

Водночас, визнаючи специфіку неповнолітнього суб'єкта кримінально-правових відносин, не можна зводити її тільки до пом'якшення покарання і встановлення додаткових пільг. Покарання повинне бути справедливим, тобто відповідати ступеню тяжкості злочину, особі винного та позиції потерпілої особи, що не слід ототожнювати з м'якістю.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладаються найбільш важливі теоретичні положення дисертаційного дослідження, формулюються пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства у сфері призначення покарання неповнолітнім.

1. Відсутність сталої концепції призначення покарання неповнолітнім в Україні пов'язана з транзитивними тенденціями розвитку української державності: перехід від каральної радянської моделі до моделі відновлюючого правосуддя передбачає поступову гуманізацію системи покарання, дотримання загальнолюдських цінностей та прав неповнолітнього.

2. Суб'єктів кримінальних правовідносин у контексті теми дисертаційного дослідження доцільно поділити на три групи: малолітні особи (до 14 років); неповнолітні правопорушники (14-16 років – молодші підлітки; 16-18 років – старші підлітки); молоді правопорушники (до 21 року). Видається доцільним при призначенні покарання, заходів соціального захисту, безпеки, компенсації та реституції до осіб зазначеного віку застосовувати, як правило, однакові загальні та особливі правила призначення покарання.

3. Неповнолітні як суб'єкти кримінально-правових відносин мають право на помилку. Це стосується обізнаності у суспільній небезпеці та/або протиправності діяння. У випадку встановлення фактів помилки повинно бути вирішено питання про непритягнення особи до кримінальної відповідальності із застосуванням ч.2. ст.11 КК України або за відсутності вини.

4. Окремою самостійною метою покарання та інших заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до неповнолітніх, повинне бути визнано виховання. Виховна функція кримінального покарання пов'язана з формуванням правосвідомості у процесі розвитку неповнолітньої особи, усвідомленням та інтеріоризацією кримінально-правових заборон. Враховуючи той факт, що процес соціалізації не обмежується терміном легального статусу повноліття, та керуючись існуючими міжнародними стандартами, видається доцільним поширити положення, що стосуються дії виховної функції покарання, на осіб віком до 21 року.

5. Спроба знайдення кращого способу протидії злочинності неповнолітніх за даними ПАРЕ є складним завданням для урядів усіх країн, оскільки вони повинні знайти правильний баланс між захистом суспільства і найкращих інтересів неповнолітньої особи, яка розвивається, навчається та залишається відкритою до позитивної соціалізації. Проте, радикальний тиск на політиків, щоб «зайняти жорстку позицію щодо злочинності», призводить до більш суворої реакції щодо дітей-правопорушників. Отже, розвиток сучасних міжнародних стандартів свідчить про те, що основою державної стратегії кримінально-правової протидії правопорушенням неповнолітніх повинна стати дружня дітям система ювенальної юстиції (Child Friendly Juvenile Justice). Цю систему зорієнтовано на застосування альтернативних санкцій (попередження, догана, реституція та компенсація). Покарання, пов'язані з примусовою працею та/або позбавленням волі, згідно з міжнародно визнаним принципом мінімального втручання, мають реально бути визначені як крайня міра у системі кримінально-правових заходів.

6. Загальні засади призначення покарання можуть бути розглянуті як концентрована форма законодавчого закріплення принципів призначення покарання в кримінальному праві. Загальні засади призначення покарання визначають не тільки правову можливість дій суду при призначенні покарання, але і покладають на суд обов'язок враховувати при цьому відповідні вимоги. Тому загальні засади призначення покарання не тільки закріплюють певні принципові положення, але і реалізацію їх загалом, зобов'язують суд їх враховувати. Неухильне дотримання загальних засад призначення покарання є неодмінною умовою здійснення принципів призначення покарання.

З урахуванням особливостей класифікації правил призначення покарання неповнолітнім на загальні (статті 65-67 КК України), спеціальні (статті 68-71 КК України) та особливі (ст.103 КК України), можна виділити певні обставини, з'ясування яких є обов'язковим для вирішення питання про призначення покарання неповнолітньому. Вони стосуються відсутності чи існування систематичної кримінальної чи антисоціальної активності правопорушника, причин та умов правопорушення, психічного стану особи в час скоєння правопорушення, можливостей та умов для реституції та

реабілітації без застосування примусових заходів кримінально-правового впливу з урахуванням культурних факторів середовища, в якому проживає неповнолітній правопорушник.

7. Потребує законодавчого вирішення необхідність перегляду санкцій статей Особливої частини КК України на їх відповідність вимогам щодо покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, або закріплення в кримінальному законодавстві положення про право суду переходити до більш м'якого покарання за системою покарань, передбаченою ст.51 КК України, у випадках, коли жодне із запропонованих у санкції статті Особливої частини покарань не може бути застосоване до конкретного неповнолітнього.

8. Досліджуючи шляхи розвитку правил призначення покарання неповнолітнім в українській правовій доктрині та судовій практиці, слід констатувати, що не всі положення розділу XV Загальної частини КК України є достатньо обґрунтованими, окремі з них неоднозначно тлумачаться судами. Для усунення цього запропоновано концептуальні передумови реорганізації системи правил призначення покарання неповнолітнім за скоєння кримінального правопорушення. У зв'язку з цим запропоновано нову редакцію назви розділу XV та окремих положень ст.ст. 97-103 КК України, які стосуються визначення критеріїв мінімального карального впливу та пропорційності. Запропоновано також внесення змін до низки статей КК України з метою вдосконалення призначення покарання неповнолітнім, обмеження застосування покарання у вигляді позбавлення волі та пріоритету застосування примусових заходів виховного характеру; виховання та інтеграції особистості неповнолітнього у суспільство. Зокрема, пропонується внести наступні зміни до КК України:

1. Доповнити КК України статтею 73¹ наступного змісту:

«Стаття 73¹. Заміна покарань

1. Якщо за скоєння злочину статтею (санкцією статті) Особливої частини цього Кодексу передбачено покарання, яке не може бути призначеним чи виконаним, особі судом призначається інший вид покарання чи призначене покарання замінюється іншим.

2. При заміні покарання суд керується правилами, встановленими статтею 72 цього Кодексу.

3. Додаткове покарання у випадку неможливості призначення чи виконання не підлягає заміні та не застосовується»;

2. Доповнити КК України статтею 97¹ наступного змісту:

«Стаття 97.¹ Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх

1. Заходи кримінальної відповідальності неповнолітніх, передбачені цим розділом, повинні відповідати віку та соціальній зрілості неповнолітніх, сприяти вихованню та соціальній інтеграції неповнолітніх правопорушників у суспільство, обмеженню рецидиву правопорушень неповнолітніх.

2. Положення цього розділу застосовуються до осіб, які до часу вчинення злочину не досягли вісімнадцяти років.

3. У випадку скоєння злочину особою у віці з чотирнадцяти до вісімнадцяти років строк або розмір покарання не може перевищувати половини мінімального строку або розміру найбільш м'якого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

4. У виключних випадках суд, враховуючи ступінь тяжкості діяння, мотиви та інші обставини справи, характеристики соціальної зрілості особи, має право застосувати положення цього Розділу до осіб, які після часу вчинення злочину не досягли двадцяти одного року»;

3. Перше речення статті 97 КК України викласти в наступній редакції: «Неповнолітнього, який вперше вчинив умисний злочин невеликої або середньої тяжкості, або який вчинив необережний злочин, може бути звільнено від кримінальної відповідальності ...» далі за текстом;

4. Статтю 98 КК України викласти в наступній редакції:

«Стаття 98. Види покарань

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань: 1) штраф; 2) громадські роботи; 3) виправні роботи; 4) арешт; 5) позбавлення волі на певний строк;

5. Частини другу і третю ст. 102 КК України викласти у наступній редакції:

«2. Позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вчинив замах на злочин чи вперше вчинив злочин невеликої чи середньої тяжкості.

3. Покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

1) за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості – на строк не більше одного року;

2) за вчинений повторно злочин середньої тяжкості – на строк не більше чотирьох років».

6. Найменування та частину першу статті 103 КК України викласти в наступній редакції:

«Стаття 103. Призначення покарання або інших кримінально-правових заходів неповнолітньому

1. При призначенні покарання або інших кримінально-правових заходів неповнолітньому суд, крім обставин, передбачених у статтях 65-67 цього Кодексу, враховує історію правопорушень, умови життя і виховання, стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні якості особи, інформацію про вживання психотропних речовин або інші залежності особи, мотиви скоєного злочину, вплив дорослих та інші особливості скоєння злочину, відшкодування шкоди особі, потерпілій від злочину».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Дмитришина Т.І. Призначення покарання неповнолітнім: деякі концептуальні положення [Текст] / Т.І. Дмитришина // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 47. – С. 191-193.
2. Дмитришина Т.І. Категорія кримінального проступку в кримінальній доктрині [Текст] / Т.І. Дмитришина, В.О. Туляков, Г.П. Пімонов // Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві / за заг. ред. В.О. Тулякова. – Одеса: Юридична література, 2012. – С.38-43.
3. Дмитришина Т.І. Шляхи гуманізації кримінальної політики України відносно неповнолітніх [Текст] / Т.І. Дмитришина // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 51. – С. 383-388.
4. Дмитришина Т.І. Тенденції індивідуалізації покарання неповнолітніх у країнах Західної Європи [електронний ресурс] / Т.І. Дмитришина // Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». – 2015. – № 4 – С. 320-322.
5. Dmytryshina T.I. Juvenile sentencing options [Текст] // «Leges et Vita» (Закон и Жизнь). – 2015. – № 6. – Р. 122-126.
6. Дмитришина Т.І. Основи призначення покарання неповнолітнім: концептуальний аналіз [Текст] / Т.І. Дмитришина // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – Ч.2. – С. 148-152.
7. Дмитришина Т.І. Призначення покарання неповнолітнім: питання вдосконалення кримінального законодавства. [Текст] / Т.І. Дмитришина // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції – 2017. – № 2. – С.101-105
8. Дмитришина Т. І. Неповнолітні як суб'єкти кримінальних правовідносин [Текст] / Т.І. Дмитришина // Людина і закон: публічно-правовий вимір : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «VII Прибузькі юрид. читання» (Миколаїв, 24-25 листопада 2011 р.). – Миколаїв: Іліон, 2011. – С. 173-174.
9. Дмитришина Т.І. Актуальні питання заходів кримінально-правового впливу на осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності [Текст] / Т.І. Дмитришина // Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 7 лютого 2014 року / відп. ред. д-р юрид. наук, проф., академік С.В. Ківалов. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С.90-92.
10. Дмитришина Т.І. Індивідуалізація покарання неповнолітнім як засіб профілактики злочинів [Текст] / Т. І. Дмитришина // Про злочини та

покарання: еволюція кримінально-правової доктрини : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія (м. Одеса, 13 червня 2014 р.). – Одеса, 2014. – С. 350-352.

11. Дмитришина Т. І. Деякі концептуальні основи призначення покарання неповнолітнім [електронний ресурс] / Т.І. Дмитришина // Матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції: «Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права» (м. Одеса, 20 квітня 2015 року)– режим доступу: http://onua.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=816&Itemid=349&lang=ru.

АНОТАЦІЯ

Дмитришина Т.І. Призначення покарання неповнолітнім у сучасних умовах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2016.

Дисертація є першим спеціальним комплексним дослідженням теоретико-методологічних та змістовних основ призначення кримінального покарання неповнолітнім у сучасних умовах гуманізації кримінальної політики.

Визначено мету призначення покарання та інших кримінально-правових заходів неповнолітнім як самостійним суб'єктам кримінальних правовідносин. Досліджено генезу міжнародно-правових актів щодо особливостей призначення покарання неповнолітнім.

З'ясовано особливості призначення кримінального покарання неповнолітнім за законодавством окремих зарубіжних країн. Досліджено загальні, спеціальні та особливі обставини, які враховуються судом при призначенні покарання неповнолітнім за законодавством України.

Охарактеризовано основні напрямки розвитку інституту призначення покарання неповнолітнім в українській правовій доктрині та судовій практиці.

Сформульовано теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України у сфері призначення покарання неповнолітнім.

Ключові слова: неповнолітні, злочинність неповнолітніх, кримінальна відповідальність неповнолітніх, покарання неповнолітніх, призначення покарання неповнолітнім, принципи призначення покарання неповнолітнім, гуманізація призначення покарання неповнолітнім.

АННОТАЦИЯ

Дмитришина Т.И. Назначение наказания несовершеннолетним в современных условиях. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право.

Диссертация является первым специальным комплексным исследованием теоретико-методологических и содержательных основ назначения уголовного наказания несовершеннолетним в современных условиях гуманизации уголовной политики.

В диссертации исследованы теоретические аспекты назначения наказания несовершеннолетним, особенности назначения им наказания, закрепленные в законодательстве и уголовно-правовой доктрине.

С целью определения концептуальных основ проблемы исследована специальная цель назначения наказания и других уголовно-правовых мер несовершеннолетним как самостоятельным субъектам уголовных правоотношений. Воспитательная цель назначения наказания несовершеннолетним связана с необходимостью учета требований формирования правосознания в процессе развития несовершеннолетнего, осознанием и интериоризацией уголовно-правовых запретов со стороны подростка.

Установлены особенности развития и современное состояние международно-правовых актов, международной судебной практики и особенности назначения уголовного наказания несовершеннолетним по законодательству зарубежных стран, направленные на реализацию идеи «Дружелюбной юстиции» относительно несовершеннолетних.

Проанализированы пути и возможности применения стандартных европейских алгоритмов при назначении наказания несовершеннолетним (учет права на ошибку; учет дуализма правонарушитель/потерпевший; обязанность возмещения ущерба; право перехода к более мягкому, не предусмотренному санкцией наказанию; содействие развитию несовершеннолетнего, воспитанию и интеграции несовершеннолетнего, предупреждению девиантности подростков).

Несовершеннолетние как субъекты уголовно-правовых отношений имеют право на ошибку. Это касается осведомленности в общественной опасности и / или противоправности деяния. В случае установления фактов ошибки должен быть решен вопрос о непривлечении лица к уголовной ответственности.

Исследованы общие, специальные и особенные обстоятельства и принципы, которые учитываются судом при назначении наказания

несовершеннолетним, а также пути развития правил назначения наказания несовершеннолетним в украинской правовой доктрине и судебной практике.

Сделаны выводы о необходимости установления приоритета применения принудительных мер воспитательного характера над наказаниями несовершеннолетних; высказаны предложения о необходимости изменения алгоритма определения и назначения наказания (концепция «половина наиболее мягкого наказания в санкции»).

Дискреционные полномочия судьи при назначении наказания должны быть также ограничены такими правами несовершеннолетних, как: право на достойное обращение; право на привлечение к ответственности в меньших объемах, чем взрослые; право на реабилитацию и ресоциализацию, которые связаны с уверенностью суда в возможности изменения поведения несовершеннолетними в будущем.

Обоснована необходимость пересмотра санкций статей Особенной части УК Украины на их соответствие системе наказаний, которые могут быть применены к несовершеннолетним, а также закрепления в уголовном законодательстве положения о праве суда переходить к более мягкому наказанию в системе наказаний, предусмотренной статьей 51 УК Украины в случаях, когда ни одно из предложенных в санкции статьи Особенной части наказаний не может быть применено к конкретному несовершеннолетнему.

Сформулированы теоретически обоснованные предложения по дальнейшему совершенствованию законодательства Украины в сфере назначения наказания и иных мер несовершеннолетним.

Ключові слова: несовершеннолетние, преступность несовершеннолетних, уголовная ответственность несовершеннолетних, наказание несовершеннолетних, назначение наказания несовершеннолетним, принципы назначения наказания несовершеннолетним, гуманизация назначения наказания несовершеннолетним.

SUMMARY

Dmitrishyna T.I. Juvenile sentencing at modern consequences. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Law (Doctor of Philosophy) in specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Enforcement Law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2018.

The thesis is the first special comprehensive study of the theoretical and methodological and content foundations for the criminal punishment of juveniles in the current conditions of humanization of criminal policy.

The purpose of the appointment of punishment and other criminal measures for minors as independent subjects of criminal legal relations is determined. The

genesis of international legal acts on the peculiarities of sentencing to minors is researched.

The peculiarities of the criminal punishment of juveniles according to the legislation of certain foreign countries are revealed. The general, special and special circumstances which are taken into account by the court when sentencing a juvenile under the legislation of Ukraine are investigated.

The main directions of development of the institute of sentencing juvenile in Ukrainian legal doctrine and judicial practice are described.

The theoretically substantiated proposals on perfection of the criminal legislation of Ukraine in the sphere of sentencing to minors are formulated.

Key words: minors, juvenile delinquency, juvenile criminal responsibility, punishment of minors, minors' sentencing, the principles of imposing punishment on minors, minors' sentencing humanization.

Підписано до друку 05.09.2018 р. Формат 60х90/16.
Ум.-друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 1809-3а.

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25
Тел. (048) 7777-591.